

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog

Kruizinga, S.F.

Publication date
2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kruizinga, S. F. (2011). *Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Epiloog

10.1 – De lijdensweg naar liquidatie

Op 11 november 1918 ging de wapenstilstand tussen de Geassocieerden en wat er nog restte van de Centralen in. De voorwaarden van dit staakt-het-vuren waren door de eersten opgesteld en hadden tot doel de verhouding tussen beide partijen te regelen totdat er een definitief vredesverdrag was gesloten. Om er zeker van te zijn dat hun verslagen vijanden de hun te presenteren vredesvoorwaarden zouden accepteren, was in het wapenstilstandsverdrag opgenomen dat de geassocieerde economische oorlogsmaatregelen zouden worden gehandhaafd totdat ook de Duitse handtekening onder het definitieve vredesakkoord stond. Weliswaar was hier, op uitdrukkelijk verzoek van de nieuwe Duitse regering, aan toegevoerd dat de Geassocieerden eventueel bereid zouden zijn voedselhulp te bieden aan de bevolking van de verslagen landen, maar die belofte was geheel afhankelijk van geassocieerde willekeur.¹

De NOT zou na november 1918 deel gaan uitmaken van de geassocieerde economische strafexpeditie tegen Duitsland. Dat was opgenomen in het *General Agreement*, waarin het voortbestaan van de NOT na het einde van de vijandelijkheden – en eventueel zelfs na het sluiten van de vrede – was vastgelegd. In dat *General Agreement* waren ook afspraken gemaakt over de verhouding tussen Trustmaatschappij en de overwinnaars. De UC moest na het inwerking treden van het akkoord alle belangrijke beslissingen omtrent de aankomst en de verzending van goederen eerst voorleggen aan een in Den Haag opgezette pendant van de Londense *Allied Blockade Committee*. Dit *Comité Interallié de la Haye*, waarin de handelsattachés van alle geassocieerde landen vertegenwoordigd waren, had zodoende de bevoegdheid overgenomen over enkele van de belangrijkste beslissingen die de Trustmaatschappij altijd zelfstandig had kunnen maken.² In dit comité was Oppenheimer overigens niet vertegenwoordigd. De felle kritiek die hij in de zomer van 1918 op de regering-Cort van der Linden had geuit was hem in Londen, dat met het oog op het in de startblokken staande nieuwe kabinet juist voorzichtigheid had bepleit, niet in dank afgenomen. In oktober 1918 was hij naar de Britse hoofdstad teruggeroepen, van zijn functie ontheven en op een zijspoor gezet.³ Nog geen anderhalf jaar later nam hij, verbitterd over de wijze waarop hij door zijn superieuren was behandeld, afscheid van het *Foreign Office* en wijdde de rest van zijn leven aan schilderen en (kunst)geschiedenis.⁴

Voor de beslissingen die zonder goedkeuring van het *Comité Interallié* genomen mochten worden, moest de UC, volgens afspraak met de nieuwe ministersploeg en met de Raad van Bijstand, in veel gevallen verantwoording afleggen aan het ministerie van

¹ Smith, *Strategy of the Economic Weapon*, 255-270; Vincent, *Politics of Hunger*, 65-103, citaat op 67.

² De *Comité Interallié* was al in juli 1918 opgericht, maar kreeg pas na het sluiten van het *General Agreement* betekenis. NA 2.06.079/1266: UC 19 juli 1918, 174; NA 2.06.079/1267: UC 6 september 1918, 175-176; UC 13 september 1918, 201-218.

³ OP IX, map 'To be inserted: 1916-1919': Gerard Spicer aan Oppenheimer, 15 november 1918; OP V, map 'Diary November 1918': Oppenheimer aan Townley, 2 november 1918; NA 2.06.079/1268: UC 11 oktober 1918, 85-86.

⁴ Otte, "Alien Diplomatist", 254.

Buitenlandse Zaken. De UC was uiteraard maar weinig gelukkig met deze inperking van haar eigen verantwoordelijkheid. Zij vermoedde bovendien dat zowel Geassocieerden als de regering de NOT wilden misbruiken om hun eigen plannetjes door te drukken. De regering zou, onder de indruk van Troelstra's revolutieopgave, een vorm van staats-socialisme willen invoeren om de linkse partijen te paaien: scheepvaart en handel zouden gedeeltelijk genationaliseerd worden en de NOT zou worden omgevormd tot een planningscomité dat zou bepalen wie welke goederen zou mogen aanvoeren. En de Geassocieerden werden er van verdacht hun economische en militaire suprematie te willen misbruiken om de grondstofvoorraden van de hele wereld, middels hun 'executives', te beheersen.⁵ In de praktijk bleek het echter mee te vallen. De regering bleek niet te willen tornen aan de vrije markt en de 'executives' werden, vooral door weerstand van de Fransen en de Amerikanen, al vrij snel weer afgebroken.⁶

Desondanks had de NOT vooral met haar beide broodheren nog heel wat te stellen in de laatste fase van haar bestaan. Zo maakten de Geassocieerden gretig gebruik van de blokkade om de toegang tot na de oorlog ontstane landen als Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië, Finland en de Baltische Staten te monopoliseren, overspoelden zij het verslagen Duitsland met industriegoederen en werd – nu de Britse vloot toegang had tot de Baltische Zee – ook het verkeer van en naar Scandinavië strak gereguleerd. Bovendien handhaafde de Britse regering voorlopig de *Statutory Black List*.⁷ De Nederlandse regering eiste ondertussen dat de NOT een heffing van vijf procent ging vragen over alle ingevoerde goederen, bedoeld om te helpen de kosten van de in het *General Agreement* opgenomen lening aan de Geassocieerden te betalen. Deze maatregelen, die de NOT schijnbaar zelfstandig maar in de praktijk op bevel van derden moest uitvoeren, maakte de NOT (nog) minder populair bij pers en publiek, die haar beschouwde als een relik uit het oorlogsverleden dat met deze maatregelen wanhopig probeerde haar macht te behouden.⁸

De UC ergerde zich flink aan de ontstane situatie, die de reputatie van haar leden natuurlijk bepaald geen goed deed. In de loop van het voorjaar van 1919 nam de ergernis alleen maar toe. Want nadat de NOT aanvankelijk fors meer werk te verstouwen had gekregen – zij ging onder andere de handel tussen Nederland en bevrijd België, de door de Geassocieerden bezette delen van Duitsland en het aan Frankrijk teruggegeven Elzas-Lotharingen controleren – nam die drukte na januari ook net zo snel weer af.⁹ Naarmate wereldwijd de industrie van oorlogs- naar vredeproductie overschakelde, werden voor steeds meer goederen en grondstoffen het Geassocieerde embargo op handel met Nederland opgeheven, voor anderen werd het rantsoen verhoogd en in veel gevallen zelfs afgeschaft, mits de uitvoer naar Duitsland de in het *General Agreement* vastgestelde maxima

⁵ NA 2.06.079/1267: UC 6 september 1918, 175-176; NA 2.06.079/1268: UC 27 september 1918, 26-28; UC 20 oktober 1918, 82; UC 15 november 1918, 198-201; 206-210; RvB 29 november 1918, 264-26.

⁶ NA 2.06.079/1270: Botterell aan Van Aalst, 3 maart 1919, bijgevoegd bij UC 7 maart 1919.

⁷ NA 2.06.079/1270: UC 21 februari 1919, 30; UC 28 februari 1919, 63-6; Memorandum 'Voorbeelden van Discrimination of Dutch Trade', 26 februari 1919, bijgevoegd bij UC 14 maart 1919.

⁸ Zie bijvoorbeeld *NRC* 4 februari 1918 *Avondblad* en 17 mei 1919 *Avondblad*.

⁹ BNA FO 382/2318, 73456: W. Mitchell-Thomson (het Britse lid van de Geallieerde raad die de economische sancties tegen Duitsland na de november 1918 coördineerde) aan G.A. Richards (War Trade Board), 10 mei 1919.

niet overschreed.¹⁰ Bovendien gebruikten de geassocieerden Rotterdam om hun bezettingstroepen in Duitsland te bevoorraden – waarvoor de Nederlandse regering hen in het diepste geheim toestond een militaire basis in de Maasstad te vestigen – en om de voedselhulp aan Duitsland te coördineren.¹¹ Al deze maatregelen waren overigens tijdelijk en voorwaardelijk: ook van de NOT werd verwacht om onmiddellijk weer op volle oorlogssterkte klaar te staan als de Duitse regering zich tegenover de Geassocieerden obstinaat zou opstellen.¹²

De combinatie van toenemende kritiek op haar functioneren en de steeds grotere gaten die de Geassocieerden in de blokkade lieten vallen ten bate van zichzelf, maar in toenemende mate ook van Nederland, en het verlies van hun autonomie, zorgde er voor dat de UC het liefst de handdoek in de ring had willen gooien. Daarvoor was echter toestemming van zowel de Geassocieerden als de regering nodig. Maar de eersten wilden de NOT in stand houden tot de vrede was getekend en de tweede weigerde tot die tijd de taak van de weinig populaire Trustmaatschappij over te nemen. De wanhoop van de UC-leden is af te lezen aan het feit dat ze de brief waarin de Geassocieerden weigerden hun ontslag te aanvaarden in chocoladeletters in alle grote kranten publiceerde.¹³ Ondertussen verlieten NOT-medewerkers als ratten het zinkende schip: hun tijdens de oorlog opgedane expertise (en kennis van de concurrentie) maakte hen tot gewilde arbeidskrachten. Om de diensten van NOT-secretaris Valstar ontstond bijvoorbeeld een felle strijd tussen de KNSM van Ernst Heldring en de NHM, waarbij de eerste – tot woede en teleurstelling van Van Aalst – uiteindelijk aan het langste eind trok.¹⁴

Aan de lijdensweg van de NOT leek begin mei 1919 een einde te zijn gekomen. De Geassocieerden hadden in gezamenlijk overleg een vredesakkoord opgesteld: zodra de Duitse regering te Weimar het zou ratificeren, kon de blokkade worden opgeheven en was de NOT eindelijk overbodig geworden. De UC vroeg en kreeg alvast toestemming van de aandeelhouders om het liquidatieproces te beginnen zodra de tijd rijp was.¹⁵ Dat moment leek gekomen toen de Duitse vertegenwoordigers op 28 juni 1919 in de Spiegelzaal van het kasteel van Versailles, onder protest, hun handtekening onder het vredesakkoord zetten.

¹⁰ BNA FO 382/1856, 211462/X/1129: 'Memorandum for Inter-Allied Trade Committee from Allied Blockade Committee', 20 januari 1919 no. 20; NA 2.06.079/1269: Comité Interallié aan NOT, 30 december 1918 no. 85, bijgevoegd bij UC 10 januari 1919; 'Alternations in Ration Schedule for Holland date from January 30th. 1919', bijgevoegd bij UC 7 februari 1919; NA 2.06.079/1270: UC 21 maart 1919, 108-110; UC 11 april 1919, 157-159.

¹¹ NA 2.05.2/842, map 'A250 N.P. Neutraliteitspolitiek 1919', 21434: G.A.A. Alting von Geusau (minister van oorlog) aan Van Karnebeek, 20 juni 1919, met bijgevoegd 'Maatregelen bij eventuele hervatting van den oorlog ten opzichte van de ravitailleringsbasis te Rotterdam', 19 juni 1919; BNA FO 371/38509: A. Robertson (de tijdelijke opvolger van Oppenheimer) aan George Curzon (de minister van Buitenlandse Zaken), 18 september 1919 no. 255.

¹² NA 2.06.079/1271: UC 23 mei 1919, 6

¹³ NA 2.06.079/1270: UC 2 mei 1919, 188-189, 192-193 (citaat op 192); UC 9 mei 1919, 210; BNA FO 382/2318, 78138: Mitchell-Thomson aan Curzon, 22 mei 1919 no. 166; NA 2.06.079/1271: Gecombineerde vergadering RvB en jaarlijkse algemene vergadering van aandeelhouders, 30 mei 1919, 16.

¹⁴ NA 2.06.079/1270: UC 9 mei 1919, 213-214; NA 2.06.079/1271: UC 23 mei 1919, 4; De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 27 augustus 1917, 214. Cf. Brugmans en Japikse, *Persoonlijkheden*, 1497.

¹⁵ NA 2.06.079/1271: Vergadering Raad van Bestuur en Buitengewone Algemene Vergadering van Aandeelhouders, 11 juli 1919, 52-53.

Enkele dagen later werd, na overleg tussen de Nederlandse regering en de Geassocieerden (die onder druk van de Amerikanen hadden afgezien van een permanente handelsoorlog met hun voormalige vijanden) besloten om per 12 juli 1919 het *General* en het *Agricultural Agreement* te annuleren. Vanaf die datum werden bovendien alle rantsoenen afgeschaft, alle speciale afspraken rondom verblijfscontrole geschrapt en mocht er weer onbepaald gehandeld en doorgevoerd worden: de NOT-contracten en de zwart-witte NOT-kegel werden overbodig.¹⁶ Desondanks zou het nog een half jaar duren voordat de UC het besluit nam om de Trustmaatschappij definitief te ontmantelen.

In die periode werden enkele lopende zaken afgehandeld: personeel dat nog geen andere betrekking had werd, waar mogelijk, aan een nieuwe baan geholpen, er werd een stichting opgezet om het NOT-archief te beheren en de UC liet een speciale herinneringsmedaille slaan.¹⁷ De belangrijkste reden om het bestaan van de Trustmaatschappij nog heel even te rekken was echter dat de NOT, zeker na verkoop van nu overbodig geworden bedrijfspanden, in de zomer van 1919 een positief banksaldo had van ongeveer 5 miljoen gulden. In de statuten stond opgenomen dat bij liquidatie deze gelden ten bate van het Koninklijk Nationaal Steuncomité zouden komen, hetgeen in de praktijk betekende dat deze zouden moeten worden overgemaakt aan de Nederlandse regering. Maar zolang de Trustmaatschappij nog bestond, kon zij zelf over haar eigen bedrijfssaldi beschikken.¹⁸ Van deze bevoegdheid had de UC tijdens de oorlog al bij tijd en wijle gebruik gemaakt om geld te doneren aan goede doelen, zoals bijvoorbeeld een schenking van Fl. 70.000,- voor de aanleg van een spoorlijn tussen Gouda en Alphen aan den Rijn (als compensatie voor de door de oorlogsomstandigheden zwaar getroffen boomkwekers in Boskoop).¹⁹ Gedurende het laatste halfjaar van haar bestaan zou de UC 'als een soort Sint Nicolaas' (aldus Van Aalst) links en rechts het batig saldo verdelen.²⁰ Zo werden forse gratificaties uitgereikt aan al dan niet hulpbehoevend personeel: Valstar kreeg bijvoorbeeld bij zijn afscheid een bonus van maar liefst Fl. 50.000,-, en de UC-leden reserveerden voor zichzelf een ruime reisvergoeding.²¹ Verder werd er Fl. 300.000,- plus een bedrijfspand gedoneerd aan het Internationaal Intermediair Instituut (niet geheel toevallig de oude werkgever van gedenkboekschrijver Charlotte van Manen²²), , Fl. 250.000,- aan de Technische Hoogeschool in het Indische Bandoeng, Fl. 1 miljoen aan het Koloniaal Instituut

¹⁶ NA 2.06.001/4017: NOT aan Van IJsselsteyn, 17 juli 1919, met bijgevoegd NOT aan Comité Interallie de La Haye, 3 juli 1919; Comité Interallie de la Haye aan NOT, 8 juli 1919 en Comité Interallie de la Haye aan NOT, 16 juli 1919; idem: Van Karnebeek aan Van IJsselsteyn, 14 juli 1919, afd. D.E.Z. no. 9401.

¹⁷ NA 2.06.079/1271: UC 30 mei 1919, 12; UC 9 september 1919, 70, 75. Cf. Van der Mandere, 'Twee belangrijke crisislichamen', 198.

¹⁸ NA 2.06.079/1271: UC 9 september 1919: 71-75; UC 14 oktober 1919, 93-97.

¹⁹ NA 2.06.079/1249: UC 14 november 1916, 197-199; RvB 17 november 1916, 214-215; RvB 17 november 1916, 215-216.

²⁰ NA 2.06.079/1271: Buitengewone vergadering van aandeelhouders, 30 december 1919, 127.

²¹ NA 2.06.079/1271: Gecombineerde vergadering RvB en jaarlijkse algemene vergadering van aandeelhouders, 30 mei 1919, 17-18.

²² Het doel van het III was om zoveel mogelijk informatie te vergaderen over lopende conflicten, (ongeschreven) internationaal recht en de nationale tractaten die daarmee van doen hadden, om zo internationale samenwerking en de rol van Nederland op het wereldtoneel te bevorderen. Riemens, *Passie voor vrede*, 141-154.

(tegenwoordig het Koninklijk Instituut voor de Tropen) en maar liefst Fl. 2,5 miljoen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat het gebruikte voor het onderhoud van bestaande of de bouw van nieuwe Nederlandse Gezantschappen in Parijs, Brussel, Berlijn, Washington, Rome en Athene. Wat er nog overbleef werd gereserveerd voor de op te richten archiefstichting en ter dekking van kosten die de NOT na liquidatie nog zou maken: zo zou een aantal lastige boetezaken nog moeten afgehandeld, waarbij in sommige gevallen de rechter er aan te pas zouden komen.²³ Na de liquidatie, die op 20 maart 1926 voltooid zou zijn, bleef er nog een bedrag van Fl. 405.641,40 over voor het Steuncomité; de resterende drie bedrijfspanden werden geschonken aan de regering.²⁴

Op 30 december 1919 werd tenslotte een laatste vergadering voor alle aandeelhouders gehouden, waar officieel het licht werd uitgedaan. De aandeelhouders en de Raad van Bestuur mekten daarbij, bij monde van Van Nierop, op dat zij 'zeer weinig [hadden] gedaan en wel omdat de Uitvoerende Commissie zoo bijzonder gewerkt heeft en zich zoo geheel aan de zaken heeft gewijd.' De UC op haar beurt dankte haar voorzitter Van Aalst, door een opvallend lyrische Op ten Noort geroemd als 'de schepper en de maker en de ziel van de N.O.T'.²⁵ De waardering buiten eigen kring zou echter nog even op zich laten wachten. Wel hadden de Kamers van Koophandel van Amsterdam en Rotterdam aangeboden om, ter meerdere eer en glorie van de NOT, de kosten voor het slaan van de herinneringsmedailles over te nemen, maar dat wat magere aanbod werd door Van Aalst resoluut van de hand gewezen.²⁶

Hij had zelf namelijk een veel grandiozer idee: wat hem betreft zou er een 'regentenstuk' in de stijl van de zeventiende-eeuwse portretten van VOC-notabelen van de UC geschilderd worden. Van Aalst had zelfs al een schilder op het oog: de (indertijd) zeer bekende *society*-schilder Antoon van Welie.²⁷ De Nederlandse zakenwereld maakte echter geen haast haar dankbaarheid te tonen aan een instituut dat volgens velen haar bestaan onnatuurlijk lang had gerekt. Pas in februari 1920 kwam de Maatschappij voor de Nijverheid met het, waarschijnlijk niet erg spontane, plan om de UC een schilderij aan te bieden.²⁸ In 1921 werd de UC plechtig gehuldigd en kreeg Van Welie de opdracht: drie jaar later werd het tijdens een door de UC aangeboden lunch aan haar overhandigd.²⁹ Nog één keer kwamen daarvoor de kopstukken van het Nederland van 1914-1918 samen: naast de UC gaven onder andere Van Karnebeek, Van IJsselsteyn, Posthuma, Loudon, Cort van der Linden en Treub gehoor aan de uitnodiging. De UC gaf het aangeboden schilderij onmiddellijk in

²³ NA 2.06.079/1271: RvB 9 september 1919, 82-83; UC 16 september 1919, 87-91; UC 9 december 1919, 112, 114-115, 117-118; UC 30 december 1919, 119-120. Cf. De Vries, 'Nederland 1914-1918', 73.

²⁴ NA 2.21.261/34: Maclaine Pont aan Van Aalst, 16 maart 1921. Cf. Moeyes, *Buiten schot*, 367; Van Manen, *NOT VII*, 183-197.

²⁵ NA 2.06.079/1271: Buitengewone vergadering van aandeelhouders, 30 december 1919, citaten achtereenvolgens op 130 en 132.

²⁶ NA 2.06.079/1271: UC 9 december 1919, 113

²⁷ Dagboek Van Aalst, 15 september 1917, 505.

²⁸ Van Manen, *NOT VII*, 198, aldaar voetnoot 1.

²⁹ NA 2.21.261/34: 'Aanteekeningen van het verhandelde op 8 Februari 1923', 3-4.

bruikleen aan het Gemeentemuseum van Amsterdam; momenteel hangt het nogal potsierlijke stuk in de kelders van het Rijksmuseum.³⁰

Na het NOT-avontuur keerden haar bestuursleden weer terug naar hun eigen bedrijven (of, in het geval van pensionado Op ten Noort, naar de welverdiende rust van villa *De Harscamp*). Van Aalst vierde tijdens het interbellum nog enkele grote successen – zo werd hij gebombardeerd tot hoofd van het herdenkingscomité dat de koningin ter ere van haar 25-jarig regeringsjubileum een cadeau mocht aanbieden – maar in de jaren dertig daalde zijn ster snel. Hij bleek niet in staat om zijn bedrijf door de economische crisis heen te loodsen, nam ontslag en trok zich terug op Kasteel Hoevelaken, dat hij – samen met de bijbehorende titel – had gekocht. Hij overleed in oktober 1939. Van Vollenhoven (die in 1923, mede als gevolg van zijn harde werken tijdens de Eerste Wereldoorlog, plotseling aan een hartaanval overleed), Op ten Noort, Adam Roelvink en Hintzen waren hem voorgegaan, de meeste andere Trustmaatschappij-aandeelhouders zouden tijdens of kort na de Tweede Wereldoorlog volgen.³¹ Met hen verdween ook de herinnering aan de NOT.

10.2 – Nalatenschap

Na de Eerste Wereldoorlog werden de verschillende Crisisinstellingen in recordtempo opgeheven. Van de 197 commissies die in september 1918 actief waren, werden er in het laatste oorlogsjaar al 16 en in 1919 maar liefst 123 opgeheven. In 1922 waren er nog maar zeven over, waarvan de meest prominente de NUM was: zij waakte er tot 25 juni 1925 voor dat export van waardevolle producten als goud en zuivel niet zou plaatsvinden zonder dat er nuttige import voor in de plaats kwam. Later is er door historici nog wel eens verbaasd gereageerd dat men niet heeft geprobeerd het tijdens de oorlog ontstane systeem ten dienste te stellen van de economische reconstructie. Maar dat was politiek onmogelijk: de Crisisinstellingen werden door steeds meer mensen gezien als ondemocratische lichamen, die na november 1918 – net als de NOT – alleen nog functioneerden als struikelblok voor de vrije handel.³² Maar schijn bedriegt, want ondanks de snelle ontmanteling van het crisis-bestuursapparaat, inclusief Trustmaatschappij, hebben de verschillende semi-private commissies en bureaus wel degelijk een blijvende invloed gehad op politiek en economie in Nederland.

Allereerst zorgden zij er mede voor dat de economie hét hete hangijzer in de Nederlandse politiek werd, een onderwerp dat de volksvertegenwoordiging voor 1914 grotendeels links had laten liggen. Nog tijdens de oorlog, op 16 november 1916, onderbrak Tweede Kamerlid (en NOT-er) Boudewijn Nierstrasz één van de vele discussies over de aanstaande grondwetswijziging om zijn collegae er op te wijzen dat het Nederlandse volk totaal niet geïnteresseerd was in staats hervorming. Hij, en 'duizenden en tienduizenden' met

³⁰ NA 2.21.261/52: Van Karnebeek aan Van Aalst, 19 december 1924, 'vertrouwelijk'; idem: UC aan College van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, 22 december 1924. Zie ook Moeyes, 'Behouden vaart'.

³¹ De Graaf, 'Van Aalst', 12-13; Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 102; Moeyes, *Buiten schot*, 389; Vissering, 'In Memoriam', 6.

³² Blaise, *Nederlandse handelspolitiek*, 56-57; Keesing, *Conjuncturele ontwikkeling*, 9, 64; De Vries, 'Het economische leven', 388-389. Zie over de NUM na de Eerste Wereldoorlog Huijsings, 'Nederlandsche Uitvoermaatschappij'.

hem, had zich groen en geel geërgerd aan het feit dat de volksvertegenwoordiging weken kwijt waren geweest met allerlei politieke spelletjes – zonder uitruil tusschen "links" en "rechts" zou er immers nooit een meerderheid voor de nieuwe grondwet te vinden zijn – in plaats van aan juist in oorlogstijd veel dringender zaken, zoals de Nederlandse economie! Wat hem betreft zou het parlement niet meer uit beroepspolitici, maar uit 'mannen van zaken' moeten bestaan: een duidelijke verwijzing naar de mannen die de Trust en andere particuliere Crisisinstellingen bevolkten. 'De Kamer zal dan oneindig nuttiger arbeid verrichten tot heil en in het belang van het land, met minder woorden en in minder tijd.'³³ Nierstrasz' roep om "minder politiek" werd destijds weggehoond en is later zelfs als anti-democratisch en proto-fascistisch weggezet.³⁴ Toch leek hij een gevoelige snaar te hebben geraakt, in ieder geval bij Treub. Bij de verkiezingen van 1918 deed hij mee als van een nieuwe partij, de Economische Bond. Nu de grondwet gewijzigd was, redeneerde Treub, was het van des te groter belang dat een partij, dwars door religieuze en politieke scheidslijnen heen, de 'bevordering der algemeene nationale welvaart' als politiek program had. Hij wilde 'mannen van de Daad' naar het parlement afvaardigen, energieke zakenlui die van wanten wisten en zich niet door politieke beginselkwesties, maar door pragmatische overwegingen lieten leiden.³⁵ Hoewel de Economische Bond slechts drie van de honderd zetels haalde - hij onderschatte de blijvende invloed van ideologie en godsdienst op de kiezer en de weerstand die de Crisisinstellingen opriepen – toonde vooral de grote hoeveelheid voorkeursstemmen voor Treub aan hoeveel belangstelling er was voor de economische thema's die hij aansneed.³⁶ Die les namen alle partijen ter harte. Het is ook bepaald toeval dat juist een "man van zaken" als Colijn tijdens de jaren twintig en dertig zo'n grote stempel op de Nederlandse politiek kon drukken.

Ook op de buitenlandse politiek van Nederland had de NOT – indirect – grote invloed. Voor de oorlog steunde de buitenlandse politiek vooral op het om- en voorzichtig bevorderen van multilaterale juridische overeenkomsten ter bescherming van de Nederlandse neutraliteit. Maar de activiteiten van de Trustmaatschappij hadden aangetoond dat zo'n te passieve houding in handelspolitieke zaken in oorlogstijd totaal niet voldeed. Ook na de oorlog was actief optreden nodig, al was het maar omdat de oorlog de globalisatietendens definitief leek te hebben onderbroken: na 1918 had de vrijhandel plaats gemaakt voor protectionisme. Nederland bleef weliswaar neutraal, maar leek, geïnspireerd door de Trustmaatschappij, iets van de schroom om zelfstandig op het wereldtoneel op te treden van zich af te hebben geworpen. Zo werden bijvoorbeeld handelsattachés aan gezantschappen toegevoegd en bilaterale handelsovereenkomsten gesloten. Daarbij deed het ministerie van Buitenlandse Zaken, in het bijzonder de Directie Economische Zaken, opvallend vaak een beroep op de zakenlieden die tijdens de Eerste Wereldoorlog een hoofdrol hadden gespeeld.³⁷ In het voorjaar van 1919 werden bijvoorbeeld zowel Heldring

³³ Nierstrasz, *"Niet geëindigd"*, citaten op 9 en 16. Cf. De Vries, 'Nederland 1914-1918', 128-129/

³⁴ De Jonge, *Crisis en Critiek der Democratie*, 43-45.

³⁵ Esveld, *Treub*, 146-147.

³⁶ De Rooy, 'Treub', 80; Vossen, *Vrij vissen*, 44-50.

³⁷ Manning, 'Nederland en het buitenland', 450-451; Hellema, *Neutraliteit & Vrijhandel*, 77-78; Klemann, 'Handelsnatie', 244-247; Kersten, 'Een woud van verandering', 62-63; Wels, 'Van Karnebeeks breuk met de traditie', 199-200.

als Joost van Vollenhoven naar Frankrijk gestuurd om daar te proberen de Belgische annexatieplannen – de zuiderburen hadden in het kader van het verkrijgen van beter verdedigbare grenzen hun oog laten vallen op Nederlands-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen – te saboteren, door economische druk op bondgenoot Frankrijk uit te oefenen.³⁸ En in 1920 werd besloten om het mede door de stringente voorwaarden van het Verdrag van Versailles behoorlijk verarmde Duitsland de helpende hand te bieden. Deze steun voor de paria van Europa was vooral gemotiveerd door het grote belang dat Nederland had bij landbouwexport naar en import van grondstoffen en industrieproducten uit Duitsland. Van Aalst stelde voor om Duitsland kredieten te verlenen waarmee zij voedsel en grondstoffen kon kopen, in ruil voor economische concessies. Dit plan werd overgenomen door Van Karnebeek en de Raad van Bijstand. Voor de kredietverlening werd in Duitsland een nieuwe instelling opgericht, die het beheer voerde over door Duitse bedrijven ingekochte grondstoffen totdat de daarvoor verstrekte lening was terugbetaald. Ook dat was een ideeetje van Van Aalst, die de organisatie de *Treuhandgesellschaft* [Trustmaatschappij, SK] *für das Deutsch-Niederländische Finanzabkommen* (Tredéfina) doopte. Voor de juridische vorm van deze nieuwe Trustmaatschappij kreeg de ex-president van de zo gehate NOT in 1920 zelfs een eredoctoraat van de universiteit van Berlijn.³⁹

De rol die de NOT-zakenmannen bleven spelen in het vormgeven en uitvoeren van het buitenlandse beleid – zij zouden dat tot en met de Tweede Wereldoorlog blijven doen⁴⁰ – sluit aan bij een derde belangrijke verandering: de verhouding tussen politiek en bedrijfsleven in het algemeen. Deze was tijdens de oorlog, onder andere binnen en via de NOT, sterk geïntensifieerd.⁴¹ Hoewel dat niet altijd op een even harmonieuze manier was verlopen, bleken de gelegde contacten na de oorlog toch hun vruchten af te werpen. Zo werkten overheid en bedrijfsleven nauw en harmonieus samen om Nederland onafhankelijker te maken van Duitsland dat, zo moest zelfs Kröller toegeven, in de laatste oorlogsjaren een wel zeer grote druk had kunnen uitoefenen door haar bijna-monopolie op steenkolen en staal. Zo werden door de top van het bedrijfsleven (“Amsterdam” én “Rotterdam”) samen met regeringsfunctionarissen de basis gelegd voor de Hoogovens, de Koninklijke Nederlandsche Zoutindustrie en de verdere uitbouw van de Staatsmijnen.⁴² Ook de uitvoering van het ambitieuze Zuiderzeeplan en de oprichting van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (KLM) waren vroege voorbeelden van nauwe publiek-private samenwerking. Het voortdurend overleg tussen overheid en bedrijfsleven werd in toenemende mate gereguleerd in allerlei adviescommissies, waarbij de eerste – in de jaren dertig vertegenwoordigd door het nieuwe ministerie van Economische Zaken – steeds meer de leiding overnam: een proces dat tijdens de Eerste Wereldoorlog was begonnen, in de

³⁸ Kraaijestein en Schulten, 'Frans-Nederlandse betrekkingen', 254-261; Riemens, *Passie voor vrede*, 132-133.

³⁹ Rowaan, *Im Schatten der Großen Politik*, 80-90; Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 39-74; Blaise, *Nederlandse handelspolitiek*, 77-81.

⁴⁰ Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 104-111, 113, 129; Manning, 'Nederland en het buitenland', 455-459.

⁴¹ De Vries, 'Het economische leven', 361-362.

⁴² De Vries, *Hoogovens*, 15-168; Wennekes, *Aartsvaders*, 43, 512-519; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 97-98; De Vries, 'Het economische leven', 370-371; Schot en Rip, 'Techniek in Nederland', 30.

oprichting van de Raad van Bijstand een voorlopig hoogtepunt kende en daarna aarzelend en met horten en stoten, maar toch onmiskenbaar, is voortgezet.⁴³

Het tempo waarmee dat gebeurde versnelde in de jaren dertig. Dat had twee oorzaken: de wereldwijde economische crisis die ook Nederland flink raakte en de voorbereidingen die werden getroffen voor het geval een nieuwe wereldoorlog zou uitbreken.⁴⁴ Want al in 1934 werd vanuit de regering een commissie opgezet met als doel de economie klaar te stomen voor een strijd tussen nazi-Duitsland aan de ene, en Frankrijk en Groot-Brittannië aan de andere kant. Vanzelfsprekend werd daarvoor kritisch naar de periode van de Eerste Wereldoorlog gekeken, waarbij ook de Trustmaatschappij uitvoerig werd bestudeerd. Toen de oorlog in 1939 uitbrak was neutraal Nederland daarom veel beter voorbereid op een langdurige handelsoorlog tussen de twee machtsblokken dan in 1914. Omdat Groot-Brittannië opnieuw voorwaarden verbond aan de import van goederen overzee, was opnieuw een instelling opgezet om te waken tegen doorvoer, grotendeels gemodelleerd op de Trustmaatschappij. In tegenstelling tot de NOT was de Algemeene Nederlandsche Invoer Centrale (ANIC) echter een regeringsbureau waarin ambtenaren de scepter zwaaiden en de onderhandelingen met zowel de Geallieerden als de As-mogendheden voerden. Wel werd Valstar benoemd tot voorzitter van een Commissie van Advies, maar uiteindelijk was het de regering die de touwtjes stevig in handen had.⁴⁵

Een laatste belangwekkende erfenis van de NOT is niet beleidsmatig, maar puur economisch van aard. Deelnemende bankiers en reders hadden flink geprofiteerd van haar bestaan. Mede dankzij de NOT konden de Nederlandse scheepvaartmaatschappijen tijdens het interbellum beschikken over één van de modernste handelsvloeden ter wereld.⁴⁶ Bankiers hadden hun bedrijf flink kunnen uitbreiden en konden zich na de Eerste Wereldoorlog ook op internationaal terrein laten gelden.⁴⁷ Maar wellicht de belangrijkste nalatenschap van de NOT was het feit dat, mede dankzij haar optreden, de Nederlandse economie vrijwel onbeschadigd uit de oorlog was gekomen: bestaande bedrijfstakken bleven over het algemeen behouden, nieuwe kregen de ruimte en de bescherming om op te bloeien. Dit zorgde er voor dat de Nederlandse handel, industrie en scheepvaart, die na de vrede van Versailles overspoeld werden met nieuwe orders, de vraag makkelijk aan konden. Ook na de kortstondige naoorlogse boom bleef de Nederlandse economie sterk groeien, een groei die door het Centraal Bureau voor de Statistiek nauwkeuriger dan voor de oorlog kon worden bijgehouden dankzij door de NOT overgedragen gegevens en methodieken.⁴⁸ Kende de

⁴³ Hellema, *Neutraliteit & Vrijhandel*, 88-89; Kersten, *Buitenlandse Zaken in ballingschap*, 27-28; Fennema en Heemskerck, *Nieuwe netwerken*, 48-51.

⁴⁴ Sluyterman, 'Dutch business during the First World War', 261.

⁴⁵ Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 10-42; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 117-118; Brugmans, *Tachtig jaar varen met de Nederland*, 95-99; Van IJsselmuiden, *Binnenlandse Zaken*, 243-244. Zie over de connectie tussen ANIC en Trustmaatschappij NA 2.21.205.37/46: Kröller aan Loudon, 21 november 1939; NA 2.11.33/10941: Memorandum 'Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij', n.d. (oktober 1939) en over de rol van Valstar De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, II, 24 oktober 1939, 1412.

⁴⁶ Flierman, 'Het centrale punt', 57.

⁴⁷ Kreutzmüller, *Händler und Handlungsgehilfen*, 38-41; Rowaan, *Im Schatten der Großen Politik*, 113; Houwink ten Cate, 'Finanzplatz', 155-156.

⁴⁸ Dagboek Van Aalst, 17 maart 1917, 409-410; 3 april 1917, 428; 20 april 1917, 435. Cf. Kuijlaars, *Het huis der getallen*, 117.

Nederlandse economie tussen 1913 en 1921 al een reële groei van 2,4 procent (hoger dan waar dan ook in Europa!), tussen 1923 en 1929 leek het alsof de bomen tot in de hemel groeiden. De export groeide in die jaren gemiddeld met 6,8 procent, private investeringen met 8 procent en de binnenlandse vraag met 3 procent per jaar. Tegelijkertijd steeg het Nederlandse aandeel in de wereldhandel tot ongeveer 120 procent van het niveau van 1913 en daalde de inkomensongelijkheid sterk, een ontwikkeling die pas door de beurskrach van 1929 werd onderbroken.⁴⁹ Deze nog nooit geëvenaarde groei is voor een niet onbelangrijk deel te danken aan het optreden van de NOT.

⁴⁹ Wennekes, *Aartsvaders*, 43; Klemann, 'Ontwikkeling door isolement', 282-286; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 95, 101-105; Sluyterman, 'Dutch business during the First World War', 246, 258-263.